

TYSTNADEN

Utställningen *Me, You & Others* med verk av romska kvinnliga konstnärer har redan monterats ner. Pjäsen *Tumma ja hehkuva veri*, som handlar om en romsk familj, har haft sin sista föreställning. Båda ägde rum på Savoyteatern i Helsingfors. Hur många av er såg dem? Hur många visste att de fanns? Ni som visste, var ni intresserade?

Text och bild Johanna Bruun

ÄR DEN STÖRSTA SKYMFEN

2.

1.

Kiba Lumberg (f. 1956) är författaren till pjäsen *Tumma ja hehkuva veri* och deltog i egenskap av bildkonstnär i utställningen tillsammans med romska kvinnor från olika håll i Europa. Lumberg är själv rom och har ägnat en stor del av sitt liv och sitt konstnärskap åt att berätta om kvinnornas situation inom det romska samhället. Hon försöker göra det utan att försköna och romantisera, med sin egen livshistoria som narrativ.

Lumberg rymde hemifrån som trettonåring för att bo på barnhem och tidvis hos en lärare som insett Lumbergs trängda situation. Hennes föräldrar hämtade hem henne flera gånger, men hon rymde alltid på nytt. För henne var det en fråga om liv och död. Att hon inte bara är frispråkig och kreativt driven utan också homosexuell gjorde utgångs-

3.

läget som rom omöjligt, dessutom kunde hon inte acceptera den rollfördelning som fanns mellan kvinnor och män inom det romska samhället. Genom att berätta om den romska kulturen har Lumberg, inte utan konsekvenser, lyft på locket till ett hårt förseglat tabu.

Lumberg anser att det är en mänsklig rättighet att kunna välja sitt öde. Att vara kvinna, rom och vilja bli konstnär är i sig problematiskt. För romerna har musiken och handarbetet långa anor. Kvinnor har tjänat sitt levebröd genom att sälja bland annat virkningar, men det är männen som traditionellt fått störst konstnärligt utrymme. Lumberg, som varit aktiv konstnär sedan slutet av 1980-talet, har gett den kvinnliga romska bildkonsten och litteraturen ett ansikte i Finland.

På 80-talet studerade Lumberg vid Konstindustriella högskolan. Sedan dess har hon haft en mängd privat- och gruppställningar i Finland och utomlands, gett ut seriealbum med romer i huvudrollen, deltagit i Venedigbiennalen i romernas paviljong och gett ut den delvis självbiografiska romantrilogi *Memesa*.

Enligt Lumberg finns det inga andra teaterproduktioner än *Tumma ja hehkuva veri* som berättar romernas historia i Finland just nu. Pjäsen handlar om en romsk familj och den yngsta dottern Mira som växer upp i en kultur där hon inte passar in. Det handlar om krocken mellan familjens förväntningar på henne och Miras egna förväntningar på livet. Liksom Lumberg rymmer Mira till slut hemifrån.

Uppsättningen på Savoyteatern har gjorts genom frivilligt arbete. De medverkande får betalt om biljettintäkterna räcker till det. Pjäsen är baserad på en tv-serie med samma namn som visades av Yle år 1997.

Då, för sjutton år sedan, orsakade tv-serien starka reaktioner. Många romer såg den som ett intrång i deras kultu-

rella integritet, speciellt i fråga om den våldskultur som serien oförskönat porträtterade. Reaktionerna utmynnade ironiskt nog i våldshot och förföljelser riktade mot journalister, bland annat på Yle och Helsingin Sanomat, mot regissören och skådespelarna och mot Lumberg och hennes familj.

– Av majoritetsbefolkningen har jag blivit väl mottagen. De kritiska rösterna har kommit från den romska befolkningen. Skådespelarna, regissören och folk på Yle utsattes för våldshot och skrämdes upp, vissa, bland andra jag själv, hade till och med livvakter under flera perioder. Antagligen är det på grund av rädslan som Yle aldrig har visat serien i repris.

Varför tror du att *Tumma ja hehkuva veri* skapade så starka reaktioner?

– För det första var det svårt för romerna att huvudpersonen i historien är en kvinna. Ett annat problem var att det var just jag, någon från vår släkt som stod bakom pjäsen. Min familjs sätt att vara och leva störde andra romer. Vi är lite annorlunda. Det kan vara svårt för minoriteter att acceptera medlemmar i gruppen som inte följer det traditionella levnadssättet, till exempel genom klädsel, sättet att tala eller beteende. Om du inte följer det kollektiva beteendet upplevs du automatiskt vara emot det, fast du kanske bara vill vara en självständig individ. Och det här rör inte bara den romska kulturen. Människor i allmänhet har svårt med folk som går emot strömmen, de blir ett hot mot den sociala kontrollen.

I Finland bor det omkring 10 000 romer. Ursprungligen utvandrade romerna från Indien och har levt som nomader i europeiska länder sedan 900-talet. På 1560-talet kom de första romerna till Finland från Sverige via Åland. År 1637 stiftades en lag om utdrivning av romerna ur landet. De som blev kvar fick avrättas utan rättegång. Så sent som år 1995 stiftades den första lagen med syftet att trygga romernas rätt till sitt språk och sin kultur. Romerna har alltid levt i ett parallellt samhälle vid sidan av majoritetsbefolkningen – till stor del för att de inte släppts in. Det är bara fyrtio år sedan staten började arbeta för att lösa romernas bostadsproblem, bland annat för att romska barn skulle kunna gå i finska skolor.

MEDIERNA RYGGADE TILLBAKA

Lumberg säger att hon börjar vara färdig med Finland. Hon har lämnat sin egen kultur, berättat sin historia, lyft fram

4.

obekväma frågor med den egna och hela sin familjs säkerhet som insats, men upplever att hon mötts av tystnad. År 2012 ställde hon upp i riksdagsvalet för Vänsterförbundet, men har nu skrivit ut sig ur partiet. Lumberg säger att hon är desillusionerad över det politiska diskussionsklimatet i Finland.

Om du inte följer det kollektiva beteendet upplevs du automatiskt vara emot det, fast du kanske bara vill vara en självständig individ

– Konsensusmentaliteten och försiktighetslinjen är en form av skenhelighet. Å ena sidan vill man att det finns flera olika kulturer, mångkulturalism, men när det sedan kommer till att befatta sig med sådant som är obekvämt inom de olika kulturerna går man helt i lås och försöker urvattna problematiken genom att helt enkelt påstå att det inte finns några problem.

Innan *Tumma ja hehkuva veri* hade premiär på Savoyteatern visade medierna en del intresse. Det fanns en överenskommelse om att regissören Sanna Mäkelä skulle ta kontakt med redaktörer från landets riksmidier då premiären närmar sig. Innan premiären fick Mäkelä själv uppleva våldshot från den romska befolkningen. Enligt Lumberg hotade de med att ”skjuta ner Lumbergs brevidu”. Mäkelä talade öppet om hoten i medierna. När det blev dags för premiär möttes hon av tystnad och besvarade förklaringar till varför medierna valde att inte uppmärksamma pjäsen. ”Vi ser inte att produktionen passar in i vår tidning just nu”.

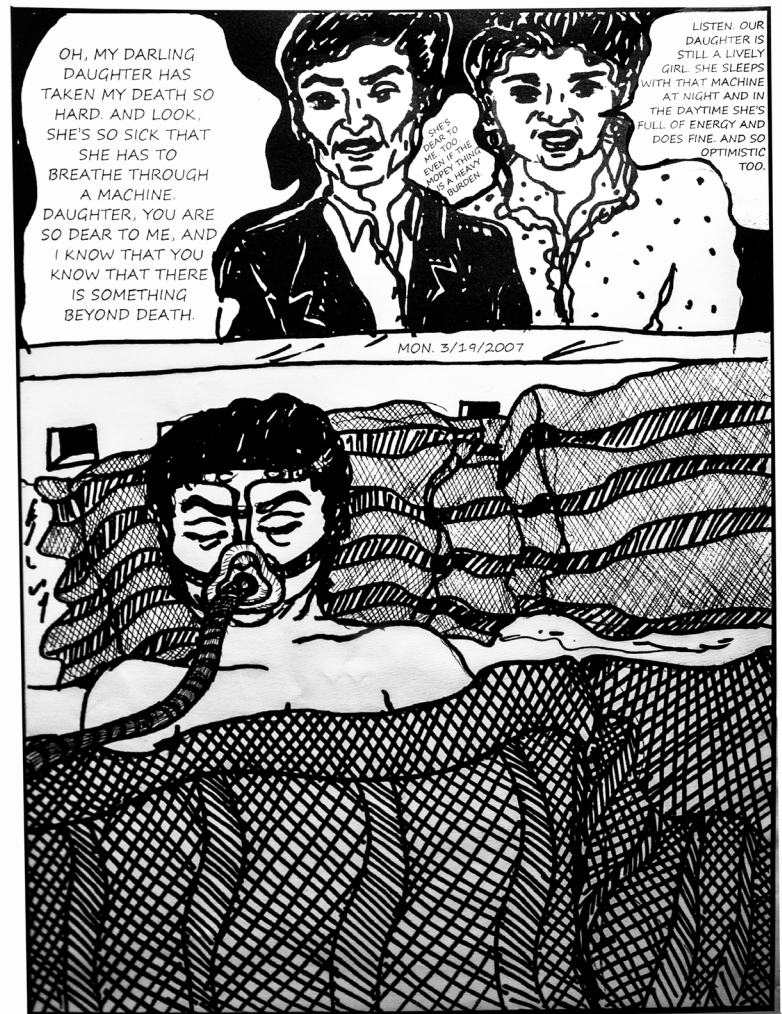

5.

6.

7.

– Något hände, jag vet inte vad, men intresset slocknande plötsligt, säger Mäkelä i en paneldiskussion efter föreställningen.

– Både jag och Sanna anser att det handlar om en tydlig censur. Tv-serien *Tumma ja hehkua veri* visades aldrig i repris för att man på Yle var rädd för vad det kunde leda till. Inom konsten och medierna kan man inte låta bli att hantera svåra saker på grund av rädsla. Då har man förlorat hela syftet med sitt arbete, säger Lumberg.

SEGREGERING FÖDER FÖRDOMAR

Den starka segregationen som råder mellan majoritetsbefolkningen och romerna föder en laddad, ömsesidig oförståelse som byggs upp av de bilder medierna förmedlar. I september rapporterade både svenska och finska medier om grova brott mot romernas grundrättigheter. Den 23 september skrev MTV 3 om två poliser i Helsingfors som kränkte en romsk man genom att med våldshandlingar som inte hör till polisens befogenheter fälla honom till marken, kalla honom för korkad och hans beteende för apaktigt. Orsaken var att de ville kontrollera om han hade ett giltigt körkort. Samma dag avslöjade Dagens Nyheter att den svenska polisen upprättat ett register med över fyra tusen romer i Sverige, varav över tusen är barn. Enda anledningen till att personer finns i registret är att de fötts i romska familjer. Sveriges justitieminister Beatrice Ask bad senare romerna om ursäkt. Att upprätta nätverk över kriminella personer är standard i polisutredningar, men att kartlägga hela familjer baserat på etniskt ursprung är olagligt och direkt rasistisk.

Det är incidenter som de här som vittnar dels om fördomarna som fortfarande finns hos majoritetsbefolkningen, dels om en handfallenhet inför den verkliga problematiken. Det går inte att bortse från det faktum att romer är överrepresenterade i brottsstatistiken både i Sverige och i Finland, menar Lumberg. Det hon efterlyser är en öppen diskussion om våldskulturen och det kvinnoförtryck hon hävdar att utövas inom den romska kulturen. Men hon medger att det är problematiskt. Om en rom tar upp problematiken besvaras det med våldshot från den romska befolkningen, om någon från majoritetsbefolkningen tangerar ämnet kallas hen för rasist.

– Det är fråga om barnens och kvinnornas grundrättigheter. Genom att inte tala om situationen välsignar och accepterar man kulturella traditioner där kvinnor lever under strukturellt förtryck. Just nu stöder samhällsstrukturen förtrycket. Genom att inte ta upp de här frågorna underbygger också medierna situationen.

Problematiken Lumberg talar om gäller alla pluralistiska samhällen. Romer, muslimer, andra religiösa samfund och olika grupper som avviker från majoritetsbefolkningen har enligt grundlagen rätt att existera och utöva sin kultur eller tro. Men på vilka premisser? Hur ska man spela på linjen mellan kulturell integritet och de principer som styr resten av samhället? Man kan inte förbjuda en muslimsk kvinna att bära huvudduk trots att det kan upplevas som en symbol för förtryck, men var går gränsen? Kan man i mångkulturalismens namn godkänna att jämställdhet och andra grundrättigheter inte förverkligas? Hur långt kan man relativisera begrepp som jämställdhet och frihet? Kan det finnas helt olika definitioner inom ett och samma land?

BARA EN KJOL?

Ett tydligt exempel på problematiken gällande de romska kvinnorna i Finland är de så kallade kjolpengarna. Romerna inom vissa speciellt traditionsbundna kretsar har rätt att erhålla ett understöd på omkring 400 euro per år av finska staten för att kunna köpa den, i Finland, typiska romska kjolen. Föresatserna är goda, ett försök att erkänna ett annat kulturellt värdesystem, men resultatet blir problematiskt, anser Lumberg.

– I alla tider har kvinnornas rörelseförmåga begränsats med hjälp av klädsel. Själv tycker jag att de där pengarna kunde användas till att köpa vinterskor åt barnen eller mat. Folk kommer att tycka illa om att jag säger det, men jag anser att kjolpengarna understöder den underlägsna position kvinnorna har inom den romska kulturen.

Ett av Lumbergs verk på utställningen *Me, You & Others* består av en romsk sammetskjol uppspikad på en vägg bakom galler av stål. Längs midjan och fällen löper en rad knivar. Symboliken i verket *Musta perhonen* är talande och förekommer som ett viktigt tema i *Tumma ja hehkua veri*.

Våldet, som manifesteras bland annat genom blodshämnden, det vill säga att du har rätt och skyldighet att hämnas med våld om någon förolämpat eller betett sig våldsamt mot en medlem i din släkt, är enligt Lumberg inte bara en romsk stereotyp. I *Tumma ja hehkua veri* är ”öga för öga tand för

tand” ett bärande tema. Huvudpersonen Miras bror Ranssi förolämpar en flicka från en annan släkt och blir tvungen att flytta till Sverige för att komma undan flickans hämndlystna familj. En annan släktfejld uppstår då två män ur olika släkter förälskar sig i Miras syster Signe, själv inte intresserad av någondera. Resultatet är ett tvångs-äktenskap och sedan dråp när Signes nyblivna man knivhuggs till döds av rivalen. Långsinthet är bara förnamnet. Andra akten inleds med en sång där refrängen lyder: ”Era lagar är inte till för oss!”

Vad har då hänt på nästan tjugo år inom den romska kulturen, är historien i *Tumma ja hehkua veri* ännu aktuell?

– Om man jämför med för sjutton år sedan då *Tumma ja hehkua veri* visades på tv har uppståndelsen kring pjäsen varit mindre den här gången. Men det kan ha att göra med att pjäsen och utställningen inte getts så mycket uppmärksamhet. Överlag tycker jag inte att den romska kulturen har förändrats så mycket. Den största förändringen är att de styrande krafterna blivit mera civiliserade. Folk har gått i skola, lärt sig tala som majoritetsbefolkningen, de har fina kläder och snygga bilar. Men innehållet har inte förändrats, kärnan är fortfarande densamma. Den största skillnaden just nu är att den religiösa falangen fått mer makt. Romer från pingströrelsen har fått större rörelseutrymme, vilket betyder att religiösa och traditionellt konservativa värderingar vävts samman. Det är ett effektivt sätt att kontrollera människor.

Lumberg har inte haft någon kontakt med romerna i Finland på flera år. Samtidigt har majoritets samhälllets ignorans inför de romska kvinnornas situation gjort att hon känner sig sviken av sitt hemland. Mediernas hantering av *Tumma ja hehkua veri* blir kanske droppen, säger hon. Genom sin konstnärsbana har hon träffat likasinnade, romska kvinnliga konstnärer i andra länder.

– Jag upplever det som att jag utesluts från den här kulturen. Ingen vill lyssna på vad jag försöker säga, det är omöjligt för mig att ge ut fler böcker och även andra arbeten jag gör tystas ner. Som tur har jag träffat fina människor som det är ett nöje att arbeta med på annat håll. Jag är desillusionerad i fråga om politisk påverkan, men jag har inte tappat tron på konsten.

Kjolpengarna understöder den underlägsna position kvinnorna har inom den romska kulturen

Jag är desillusionerad i fråga om politisk påverkan, men jag har inte tappat tron på konsten

8.

BILDER

1. Detalj av Delaine Lebas installation "Vem är jag? Jag kan vara vem jag vill." Lebas är verksam i Storbritannien.
2. Har gett sitt allt av Kiba Lumberg.
3. Kiba Lumberg.
4. Till Spaniens sol av Kiba Lumberg.
5. Erika Lakatos collageverk "Romsk dansös från Rajasthan i ursprungslandet Indien". Lakatos bor och arbetar i Budapest.
6. Savoyteaterns uppsättning av Tumma ja Hehkuva veri. På bilden syns Satu Silvo och Vilma Kinnunen. Foto: Jami Hellmana.
7. Döda till de levande av Kiba Lumberg.
8. Musta perhonen av Kiba Lumberg.